

O UTVÁRANÍ IDEÁLNYCH VZOROV JAZYKOVÝCH VÝRAZOV

Pavel CMOREJ

Tento článok je reakciou na Zouharovu stať [2] o ideálnych jazykových znakoch, v ktorej nadviazal na moje úvahy o jazyku a jazykových výrazoch uverejnené v práci [1] na s. 14-18. Zouhar súhlasí s názorom, že okrem fyzických znakov existujú aj ich abstraktné, ideálne vzory, ale na rozdiel od mňa sa domnieva, že ideálne vzory zodpovedajú iba jednoduchým fyzickým výrazom (slovám) a že „hovoriť o zložených ideálnych znakoch nie je potrebné“ ([2], 321). Vychádza pritom z názoru, že „keď pripustíme, že zložené ideálne znaky môžeme nejako *utvoriť*, nemôžeme o nich povedať, že *existujú* a ich existenciu nemôžeme ani predpokladať“ ([2], 320). Zouhar sa zrejme nemôže zmieriť s myšlienkou, že by mohli existovať *ideálne* výrazy, ktoré ešte nik nepoužil, ba ani nikdy nepoužije, pričom pod použitím ideálneho výrazu tu rozumiem jeho fyzickú realizáciu v akustickej, grafickej alebo nejakej inej materiálnej podobe.

Názor, podľa ktorého okrem fyzických výrazov existujú aj ich ideálne vzory, je istou odrodou platonizmu vo filozofii jazyka, hoci chápanie týchto vzorov sa môže od Platónovho ponímania ideí v mnohých detailoch líšiť. V tejto súvislosti Zouhar rozlišuje radikálny platonizmus, podľa ktorého jednoduché ideálne znaky sú večné, od umierneného platonizmu, ktorý prijíma tézu, že „ideálne znaky nie sú večné, možno ich [však] nejako tvoriť...“ ([2], 318). Radikálny platonizmus Zouhar jednoznačne odmieta, lebo vraj vedie k neprijateľným dôsledkom, ktoré z neho aj vyvodzuje. Ďalej skúma, či umiernený platonizmus má „lepšie vyhliadky na úspech“ ([2], 318). Po analýze niektorých problémov, na ktoré naráža tento platonizmus, prichádza k záveru, že najpriateľnejšia je taká verzia umierneného platonizmu, podľa ktorej existujú, ako som už spomenul, iba *jednoduché ideálne* výrazy. „Zložené fyzické znaky ... nie sú realizáciami daných zložených ideálnych znakov, ale jednoduché fyzické znaky realizujú príslušné jednoduché ideálne znaky a štruktúra zloženého fyzického znaku odráža všeobecné syntaktické pravidlá daného jazyka...“ ([2], 321). Inak povedané, jednoduché fyzické znaky vytvárame podľa ich ideálnych vzorov a zložené fyzické znaky konštruujeme tak, že jednoduché fyzické znaky spájame do zmysluplných jazykových útvarov podľa syntaktických pravidiel jazyka. Pritom zložené ideálne znaky vôbec nepotrebujeme a navyše sa vyhneme problémom s ideálnymi znakmi, ktoré ešte nikto nerealizoval a možno ani nikdy nezrealizuje.

Všimnime si teraz argumentáciu, ktorú Zouhar uplatnil pri zdôvodňovaní naznačených téz. Najprv uvediem predpoklady, o ktoré sa opiera kritická časť jeho príspevku. Potom sa zameriam na jeho kritiku radikálneho platonizmu a na problémy, ktoré má podľa Zouhara umiernený platonizmus. Na záver upozorním na niektoré problémy a nedostatky Zouharom obhajovanej verzie platonizmu.

1. Predpoklady, o ktoré sa opiera Zouharova kritika

Pri analýze mojej charakteristiky jazyka, uvedenej v práci [1] na s. 14, Zouhar konštatuje, že z konečného počtu jednoduchých výrazov možno zostaviť nekonečný počet výrazov, lebo „z teoretického hľadiska sú ... prípustné aj nekonečne dlhé výrazy” ([2], 315). Uvádzam to iba kvôli úplnosti, pretože tento predpoklad Zouhar pod tlakom Maternovej a mojej kritiky v článku [3] odvolal. Je totiž zrejmé, že z konečného počtu slov možno skonštruovať nekonečne veľa *konečných* zložených výrazov. Napríklad z čísllice 1 a znaku + možno zostrojiť nekonečne veľa *konečných* zložených výrazov: 1+1, 1+1+1, 1+1+1+1 atď. do nekonečna, medzi ktorými sa nevyskytuje ani jeden nekonečný výraz.

V článku [3] Zouhar však naďalej trvá na tvrdení, že ak „jazyk má nekonečne veľa jednoduchých slov, vyplýva z toho, že sa medzi nimi musia vyskytovať aj nekonečne dlhé jednoduché (!) slová” ([2], 318). V tomto prípade nie je celkom jasné, ktoré *slová* pokladá Zouhar za jednoduché. Napríklad je číslovka „päťdesiattri” či „53” jednoduchá alebo zložená zo slov „päťdesiat”, „tri”, resp. „5” a „3”? Ak výrazy, ktoré v jazyku aritmetiky označujú prirodzené čísla, sú jednoduché, tak v ňom existuje nekonečne veľa jednoduchých slov, z ktorých ani jedno nie je nekonečne dlhé. Predpokladajme, že pod jednoduchým slovom Zouhar rozumie slovo, ktoré neobsahuje iné slovo ako svoju časť. Z toho nevyplýva, že slová nemôžu byť zložené, a to z písmen či hlások, ktoré nie sú slová, čo zrejme pripúšťa aj Zouhar. Pritom si treba uvedomiť, že niektoré písmená môžu byť v jazyku použité aj ako jednoduché slová, ale v *jednoduchých* slovách zložených z viacerých písmen nevystupujú ako slovo, ktoré má význam samostatne použitého písmena. Napríklad písmeno „a” sa v slovenčine používa ako spojka, ale ako časť slova nemá význam spojky „a”. Slovo „kuracina” nie je zloženina „kur-a-cin-a” obsahujúca spojku „a”. Za týchto predpokladov ľahko skonštruujeme jazyk, v ktorom existuje nekonečne veľa jednoduchých slov, z ktorých ani jedno nie je nekonečne dlhé. Môže to byť napríklad jazyk s abecedou {a, b} obsahujúci tieto slová: a, b, ba, bb, baa, bab, bba, bbb, ... $b\alpha_1 \dots \alpha_k$, ... atď., kde α_i je „a” alebo „b”. V tomto jazyku sa všetky slová s výnimkou „a” začínajú písmenom „b”, za ktorým môže nasledovať ľubovoľná konečná postupnosť písmen „a”, „b” (vrátane prázdnej). Tento jazyk má nekonečne veľa jednoduchých slov a ani jedno z nich nie je nekonečne dlhé. Teda nemožno súhlasiť ani s druhým Zouharovým tvrdením o jazyku. Zouhar je ochotný „bez váhania” sa ho vzdať, lebo na ňom vraj „nespočíva žiadna relevantná argumentácia”, ktorú použil vo svojej stati ([3], 443). Všimnime si teda niektoré z jeho relevantnejších tvrdení.

Za formálne pravidlá Zouhar pokladá iba pravidlá určujúce stavbu zložených výrazov a tieto pravidlá interpretuje dvojako, jednak ako „pravidlá, ktoré *vyčleňujú* zložené znaky, t. j. taxatívne”, jednak ako pravidlá „*tvorenia* zložených výrazov” ([2], 315). K tomuto chápaniu formálnych pravidiel mám tri pripomienky.

1. Myslím, že neodmysliteľnou súčasťou formálnych pravidiel sú aj tie, ktoré *vyčleňujú* jednoduché výrazy jazyka, bez nich sa formálne pravidlá nedajú použiť ani na konštrukciu, ani na identifikáciu správne utvorených zložených výrazov. Tieto

pravidlá nie sú čírym zoznamom jednoduchých znakov, ako sa azda domnieva Zouhar. Musí sa v nich explicitne stanoviť, že uvedené znaky sú jednoduché znaky jazyka a že sú to všetky také znaky (prinajmenej to musí vyplynúť z kontextu). Nemyslím si, že „ide o pravidlá v netradičnom zmysle“ ([2], 314). Sú neoddeliteľnou súčasťou každej induktívnej definície nejakej množiny výrazov.

2. Ak jazyk obsahuje *nekonečne* mnoho zložených výrazov, taxatívne – t. j. menovite jeden po druhom – sa tieto výrazy nedajú vyčleniť. Môžeme uviesť nanajvýš konečný počet metajazykových schém zložených výrazov.

3. Formačné pravidlá možno pokladať nielen za návod na konštrukciu správne utvorených výrazov, teda za pravidlá ich „tvorenia“, ale aj za definíciu *hotovej nekonečnej množiny* všetkých výrazov uvažovaného jazyka. Žiaľ, Zouhar tento významný moment prehliadol.

Zouharova charakteristika ideálnych znakov na s. 316 je trochu zavádzajúca. Musím priznať, že to platí aj o niektorých formuláciách o ideálnych výrazoch uvedených v mojej práci [1]. Zouhar píše, že ideálne znaky „nie sú nikde napísané ani vytlačené a nikto ich nemyslel ani nevyšloviť“, čo je v istom zmysle pravda a v inom zasa nepravda. Keď hovoríme alebo píšeme či myslíme, zvyčajne *realizujeme* určité ideálne vzory výrazov a v tomto zmysle môžeme povedať, že tieto vzory vyslovujeme, píšeme či myslíme. Robíme to, pravda, tak, že pritom produkujeme fyzické realizácie ideálnych výrazov. V tomto zmysle nemôžeme povedať, že ideálne znaky nevyšlovujeme, nepíšeme, nemyslíme, pretože to by znamenalo, že ich nerealizujeme, hoci jazyk s nekonečným počtom výrazov obsahuje nekonečne veľa ideálnych vzorov, ktoré konečná bytosť, akou je človek, nebude môcť nikdy realizovať. Analogicky platí, že existuje nekonečne veľa čísel, ktoré si žiadny človek nikdy nepomyslí, nenapíše ich ani nevyšloviť.

2. Ku kritike radikálneho platonizmu

Ako prvý neprijateľný dôsledok radikálneho platonizmu Zouhar uvádza „skutočnosť, že nemožno zrejme stanoviť nijaké teoretické obmedzenia, ktoré by mohli zabrániť tomu, aby jazyk pozostávajúci z ideálnych znakov mal nekonečne veľa jednoduchých ideálnych znakov“ ([2], 317). Zdôvodňuje to tým, že rôznych „kombinácií písmen či slabík je nekonečne veľa, takže jednoduchých slov musí byť rovnako“ ([2], 317). Obávam sa, že sa tu neodlišujú jednoduché *znaky* od „kombinácií písmen či slabík“, ktoré v danom jazyku nemajú nijaký význam. Všetky zmysluplné jednoduché výrazy sú predsa dané formačnými pravidlami, ktoré vyčleňujú – okrem iného – jednoduché znaky, resp. slovníkom jazyka, ktorý môže byť konečný, čo platí o každom slovníku prirodzeného jazyka. Práve tento slovník poskytuje obmedzenie, „ktoré neprípúšťa určité kombinácie písmen ako plnohodnotné slová“ ([2], 317), čo však neznamená, že neprípúšťa ich ideálnu podobu. Aj nezmyselné postupnosti písmen sa často pokladajú za výrazy (nie však za znaky!) a správne utvorené jednoduché znaky sa vyčleňujú z množiny všetkých konečných „kombinácií písmen“. Z radikálneho platonizmu, podľa ktorého jednoduché ideálne znaky sú večné, vôbec nevyplýva dôsledok, ktorý mu

vnucuje Zouhar, že jazyk pozostávajúci z ideálnych znakov musí mať nekonečne mnoho *jednoduchých* ideálnych výrazov. Radikálny platonista môže bez ohrozenia konzistentnosti svojej koncepcie prijať jazyk s konečným i jazyk s nekonečným slovníkom. V opačnom prípade by musel spomedzi jazykov vylúčiť každý prirodzený jazyk i jazyk aritmetiky prirodzených čísel, v ktorom existuje nekonečne veľa konečných mien prírodných čísel. Z radikálneho platonizmu nevyplýva ani absurdný záver, že príslušník kmeňa Zulu, ktorý nemá ani tušenia o slovenčine, „nevie o nič menej po slovensky ako rodený Slovák zamestnaný v Jazykovednom ústave SAV“ ([2], 318), pretože tento platonizmus nemusí zastávať ani jednu z téz, ktoré Zouhar použil pri odvodzovaní tohto záveru.

Další neprijateľný dôsledok radikálneho platonizmu Zouhar odvodil z predpokladu, že v jazyku s nekonečne mnohými jednoduchými slovami sa musia vyskytovať nekonečne dlhé jednoduché slová. Táto „požiadavka“ sa vraj „týka aj národných jazykov“, pri ktorých je neprijateľná, lebo „ako konečné bytosti môžeme používať len konečné [dokonca len veľmi krátke] slová“ ([2], 318). Lenže ako som práve ukázal, radikálnemu platonizmu nič nebráni akceptovať jazyk s *konečným* počtom *jednoduchých* ideálnych výrazov (slov), v ktorom nejestvujú nijaké nekonečne dlhé slová. Veď také slová sa nemusia vyskytovať ani v jazyku s *nekonečným* počtom *jednoduchých* výrazov, o čom som sa už zmienil na začiatku 1. časti.

Za najmenej intuitívny dôsledok radikálneho platonizmu Zouhar považuje záver, že jednoduché ideálne znaky národných jazykov by mali byť večné, čo je absurdné, pretože by mali „existovať ešte skôr, než vôbec existoval človek, ba dokonca skôr, než existoval celý vesmír“, čo „je v príkrom rozpore s pravdepodobnejšou predstavou, že jazyky sa vytvorili živeľne, s vývojom človeka, kultúry atď.“ ([2], 318). Na túto námietku môže radikálny platonista reagovať buď tak, že prijme „absurdný“ záver o večnej existencii ideálnych znakov, alebo konštatáciu, že „nemá zmysel hovoriť o ... priestoročasovej lokalizácii“ ideálnych znakov (čo o nich tvrdí aj Zouhar na s. 316), a teda ani o tom, že sú večné. Ak však prijíma tézu o večnej existencii ideálnych výrazov, nič mu nebráni akceptovať aj istú verziu Zouharovej predstavy o vzniku a vývine národných jazykov, ktorý podľa platonizmu prebieha ako objavovanie ideálnych jazykových útvarov. Čo ako nám môže táto predstava pripadať čudná, s platonizmom je zrejme zlučiteľná. Zouhar má asi pravdu, keď píše, že „radikálny platonizmus musí jazyk chápať ako raz navždy a definitívne zavŕšený systém“ ([2], 318), ale z toho ešte nevyplýva, že musí poprieť historický vývin nášho *poznávania* tohto systému.

3. Ku kritike umierneného platonizmu

Pod umierneným platonizmom Zouhar rozumie názor, že „ideálne znaky nie sú večné“, že ich „možno ... nejako tvoriť, takže nemusíme pripustiť nekonečne veľké slovníky národných jazykov, ani nekonečne veľké jednoduché slová“ ([2], 318). Ako som už uviedol, také slovníky a slová nemusia „pripustiť“ ani radikálny platonizmus, takže umiernený platonizmus sa od radikálneho líši nanajvýš tým, že uznáva historickú závislosť ideálnych jazykových vzorov od existencie a aktuálneho používania

jazyka v rovne ich fyzických realizácií. To znamená, že ideálne vzory výrazov možno v istom zmysle tvoriť a že ich existencia závisí od výstavby a používania jazyka. Aký ráz má táto závislosť? Ideálny výraz sa musí najprv zaviesť, a to buď 1. pri konštituovaní celého jazykového systému alebo 2. do jazyka, ktorý už existuje. Zouhar sa sústredil iba na problémy, ktoré sa vynárajú pri zavádzaní nového vzoru výrazov do existujúceho jazyka, ale niektoré z týchto problémov sa môžu vynoriť aj pri výstavbe celého jazyka. Trápi ho najmä otázka, akým použitím vety

(*) Také a také veci sa budú odtieraz nazývať „električky“

možno zaviesť nový znak, ktorý sa stáva ideálnym vzorom pre fyzické realizácie výrazu „električky“. „Možno ľubovoľné použitie vety (*) chápať ako zavedenie nového výrazu (ideálneho znaku)?“ ([2], 318).

Keď vetu (*) vyslovíme utiahnutí do samoty a o tomto akte nikoho neinformujeme, „sotva by sme súhlasili, že sa do jazyka zaviedol nový výraz (a že do sféry ideálnych znakov pribudol nový prvok)“ ([2], 319). Nestalo by sa tak ani vtedy, keby sme vetu (*) vyslovili pred viacerými ľuďmi, „ale nikto by slovo ‚električka‘ viac nepoužil. ... Zdá sa, že musíme vyžadovať, aby sa slovo aj používalo, aby sme vôbec pripustili, že sa zaradilo do slovníka ideálnych znakov“ ([2], 319). K naznačenému problému Zouhar pridáva niekoľko provokačných otázok typu: „Koľkokrát treba dané slovo použiť, aby vznikol ideálny znak?“, „Stačí, ak ho raz použijeme?“, „Stačí, ak ho použije jeden človek alebo ho musí použiť viacero ľudí ...?“ ([2], 319).

Ďalej dodáva, „že nech budú odpovede na nadhodene otázky akékoľvek, niektoré použitia daného slova nemôžu byť realizáciami žiadneho ideálneho znaku, ktorý by patril do slovníka jednoduchých výrazov daného jazyka“ ([2], 319). Táto situácia nastáva aj vtedy, keď pripustíme, že jedno použitie po zavedení znaku „jedným človekom bude postačujúcim praktickým potvrdením, ktoré zdôvodní nároky na existenciu príslušného ideálneho znaku (t. j. *de facto* potom môže pokojne vzniknúť), a preto druhé použitie už možno pokladať za realizáciu nového ideálneho znaku“ ([2], 319). Prvým použitím bude jeho vyslovenie alebo napísanie vo vete (*), prípadne v jej významovom ekvivalente, v ktorom sa výraz „električky“ ešte len zavádza. Problém je v tom, že keď slovo „električka“ použijeme v čase, v ktorom „ešte nemá vzor medzi ostatnými ideálnymi znakmi slovenčiny“, nerealizujeme ešte plnohodnotný *slovenský výraz*, pretože ideálny vzor slova „električka“ ešte nepatrí do slovenského jazyka v zmysle systému ideálnych znakov ([1], 17-18). Zouhar má dojem, že „táto situácia nepozorovane vnáša prvok anarchie do jazykovej komunikácie, lebo umožňuje medzi správne utvorené zložené slovenské výrazy zaradiť aj také, ktoré v skutočnosti ešte nepatria do slovníka slovenčiny“, z čoho Zouhar vyvodzuje, že „status prvého použitia výrazu [je] nejasný a pokus vymedziť jazyk ako (okrem iného) systém ideálnych znakov je v istom smere neúplný“ ([2], 319).

Domnievam sa, že nastolený problém nie je špecifickou zvláštnosťou platonického chápania jazyka. Vynoril by sa aj vtedy, keby sme pod jazykom rozumeli istú sústavu fyzických znakov (bližšie vymedzenie tejto sústavy prenechajme nominalistom). Aj v tomto prípade by sme sa mohli pýtať, koľko použití fyzických výrazov toho

istého tvaru (prípadne znenia) ako „električky“ stačí na to, aby sme mohli povedať, že ďalšie použitia takých výrazov už možno považovať za použitia slovenských výrazov. Odpoveď na našu otázku závisí predovšetkým od vymedzenia jazyka a od chápania aktu zavedenia výrazu. Počet jeho použítí po zavedení do jazyka nepovažujem za dôležitý. Pri obidvoch chápaniach jazyka, platonistickom i nominalistickom, sa nový výraz musí najprv *zaviesť*. Akt zavedenia môže mať veľmi rozmanitý charakter. Môže to byť rituál podobný krstu dieťaťa, oznam v jazykovednom časopise alebo v televíznej či rozhlasovej relácii, vyhlásenie zhromaždenia či menšej skupinky odborníkov a pod., ako aj neverejný akt vedca, ktorý v súkromí svojej pracovne zavedie vo svojej pripravovanej stati či knihe nový termín. Môže to byť i výsledok náhodnej súhry okolností. Niekedy sa nový výraz zavedie jednoducho opakovaným používaním bez toho, že by ho niekto zaviedol explicitne. Po zavedení termínu sa výraz buď ujme a začne používať alebo sa čoskoro vytratí zo scény a upadne do zabudnutia.

Kedy sa zavádzaný jazykový výraz stáva prvkom ideálneho systému jazyka? Všimnime si akt zavedenia výrazu „električky“ trochu pozornejšie. Predpokladajme, že ho zavádzame vetou (*) do fragmentu F grafického slovenského jazyka, v ktorom sa ešte nenachádza, a že každé z písmen e, l, e, k, t, r, i, č, k, y je písmenom tohto fragmentu. Je zrejmé, že už v čase zavádzania nového výrazu do F pomocou vety (*) existuje ideálny vzor fyzického radu písmen e, l, e, k, t, r, i, č, k, y, ktorý sa vyskytuje v (*). Keďže tento vzor ešte nie je slovom jazyka F, budem ho nazývať *protovýrazom*. Tento vzor je daný výberom abecedy obsahujúcej písmená, z ktorých sa konštruujú slová F vyčlenené z množiny všetkých konečných postupností utvorených z týchto písmen. Vo vete (*) sa tomuto protovýrazu priradzuje určitý význam a pôvodný fragment F sa mení na systém F' obsahujúci vo svojom slovníku aj slovo „električky“ (od ostatných zmien kvôli zjednodušeniu abtrahujem). Po tomto zavedení sa ideálny protovýraz „električky“ mení na zmysluplný ideálny výraz jazyka F'. Počet jeho použítí nie je podľa mňa rozhodujúci. O človeku, ktorý nevie o jeho zavedení, môžeme konštatovať, že nepozná jazyk F', hoci môže poznať jeho časť F.

Teraz predpokladajme, že niektoré z písmen e, l, e, k, t, r, i, č, k, y (prípadne ani jedno) nepatria do abecedy F. V takom prípade rad týchto písmen nie je protovýrazom jazyka F a preto ho musíme zaviesť buď rozšírením jeho abecedy o tieto písmená a potom postupovať ako v predchádzajúcom prípade, alebo ho zaviesť pomocou vety, v ktorej sa tentoraz nebude vyskytovať fyzická realizácia ideálneho protovýrazu (lebo ten ešte neexistuje), ale fyzický *predobraz* ideálneho vzoru. Mohla by to byť napr. veta

(**) Také a také veci sa budú odtiaľto označovať znakom tvaru „električky“.

Z fyzického výrazu, ktorý sa vo vete (**) vyskytuje v úvodzovkách, môžeme idealizáciou získať ideálny vzor všetkých fyzických výrazov, ktoré budú realizáciou tohto vzoru. Príslušný proces idealizácie nie je ešte patrične preskúmaný, čo sa prejavuje aj v nejasnostiach spätých s chápaním ideálnych jazykových vzorov. Napriek tomu som presvedčený, že ani logika, ani lingvistika a teda ani adekvátna filozofia jazyka sa bez nich nezaobíde.

Vráťme sa ešte k otázke, po koľkých použitíach fyzických výrazov sa ich ideálny vzor stáva prvkom jazykového systému. Ako som už naznačil, odpoveď na túto otázku závisí aj od povahy jazyka a jeho chápania. Keď pod jazykom budeme rozumieť striktno vymedzený systém J daný množinou slov S a pravidlami R_1, \dots, R_m , ktoré určujú jeho syntax a sémantiku, nový výraz sa nikdy nebude môcť stať prvkom systému J , pretože jeho pripojenie k slovám množiny S spojené s pripojením nejakých pravidiel R_{m+1}, \dots, R_n , určujúcich syntax a sémantiku nového výrazu, vedie k vzniku nového jazykového systému J' s inou množinou S' a inou množinou pravidiel. Pri neostrom, rozmazanom chápaní jazyka nie je možné dať na uvedenú otázku jednoznačnú odpoveď. Zdá sa, že sa musíme uspokojiť s tým, že presná odpoveď na ňu v tomto prípade ani nejestvuje. Aby sme sa vyhli anarchii, ktorej sa obáva Zouhar, môžeme sa dohodnúť, že výraz sa stáva prvkom ideálnej sféry jazyka hneď po jeho zavedení, takže už prvé použitie *zavedeného* výrazu je realizáciou istého ideálneho vzoru. Zbavíme sa tým obávanej anarchie v jazykovej komunikácii? Sotva, pretože iba malá časť komunity používajúcej daný jazyk bude spočiatku vedieť, že slovník ich jazyka bol obohatený o nový výraz, a vety, v ktorých sa bude objavovať, bude pokladať za nesprávne utvorené. V podobnej situácii sa môžeme ocitnúť aj preto, že mnoho slov nášho jazyka jednoducho nepoznáme. Do slovnej zásoby každého bohatšieho prirodzeného jazyka patrí veľké množstvo odborných termínov, o ktorých väčšina jazykovej komunity vôbec nič nevie. Všetky termíny nemusia poznať ani jazykovedec, ktorý sa zaoberá skúmaním daného jazyka. Táto situácia nastáva najmä v období prudkého vývinu slovnej zásoby, aký slovenčina prekonala v uplynulých päťdesiatich rokoch. Všetky slová jazyka, akým je napríklad angličtina, ruština alebo slovenčina, pravdepodobne nepozná nikto. Prečo potom nepriať dohodu, že do abstraktného systému slovnej zásoby jazyka patrí každý výraz, ktorý už niekto zaviedol a ktorý bol kodifikovaný ako správne utvorený výraz? Na počte jeho použití nezáleží. Určite jestvujú výrazy, ktoré pozná a používa iba hŕstka odborníkov alebo skupinka dvoch-troch ľudí. Je to dôvod na exkomunikáciu týchto výrazov zo slovnej zásoby jazyka, do ktorej ich zaviedla povelaná skupina expertov? Pochybujem.

Zouhar sa však obáva, že neurčitý „status prvého použitia výrazu“ (t. j. prvej realizácie ideálneho vzoru), môže viesť k tomu, že „medzi správne utvorené zložené slovenské výrazy“ sa môžu „zaradiť aj také slová, ktoré v skutočnosti ešte nepatria do slovníka slovenčiny“ ([2], 319). Ani to by nás nemalo znepokojsovať, pretože podobná situácia nastáva veľmi často. Existuje mnoho slov na periférii spisovného jazyka, ktoré mnohí považujú za správne, hoci podľa platných pravidiel také nie sú. Nepatria k nim len rôzne slangové výrazy, vulgarizmy, ale aj odborné termíny, ktoré sa ešte nedostali do kodifikovaného slovníka jazyka. Vyvolávajú anarchiu v jazykovej komunikácii? Myslím, že zanedbateľnú. Navyše si treba uvedomiť, že aj tieto výrazy už majú svoje ideálne vzory – abstraktné postupnosti písmen či hlások, z ktorých sa tvoria nielen slová, ale aj postupnosti, ktoré nepatria do slovníka daného jazyka, hoci časť jazykovej komunity *niektoré z nich* používa ako zmysluplné jednoduché výrazy. Ak pod jazykom budeme rozumieť vyvíjajúci sa dynamický útvar, sotva budeme môcť celkom presne určiť, ktoré ideálne postupnosti písmen alebo hlások patria do jeho slovníka, pretože slovník takého jazyka sa mení. Na druhej strane ak za jazyk budeme

pokladať striktné určený útvar zložený z množiny slov S a exaktne formulovaných formačných pravidiel R_1, \dots, R_n , tak po každej zmene slovníka či pravidiel dostaneme iný jazyk. V tejto súvislosti by Zouhar mohol namietnuť, že i „status prvého použitia výrazu“ tohto jazyka, ktorý dostaneme rozšírením pôvodného jazyka, je „nejasný a pokus vymedziť jazyk ako ... systém ideálnych znakov je v istom smere neúplný“ ([2], 319). Zabezpečíme úplnosť tohto pokusu, keď stanovíme, že výraz sa stáva prvkom ideálneho systému jazyka hneď po jeho zavedení alebo prvom či n -tom použití určitým počtom členov jazykového spoločenstva?

Na rozdiel od Zouhara si myslím, že problém „prvého použitia výrazu“ je v istom zmysle pseudoprotblém. Na jednej strane môžeme totiž ľubovoľne stanoviť, že ideálny vzor fyzických výrazov vzniká buď hneď po zavedení príslušného výrazu či jazyka, do ktorého výraz patrí, alebo po n -tom použití jedným, dvoma, ... či m členmi jazykového spoločenstva ($n, m \geq 1$), na druhej strane by sme si mali uvedomiť, že často nebudeme môcť vôbec zistiť, či výraz už bol použitý, ba dokonca ani to, či bol zavedený, pretože nemusíme poznať ľudí, ktorí ho použili alebo zaviedli. Môžeme mať mylný dojem, že daný výraz už niekto použil, alebo zaviesť výraz, ktorý už niekto zaviedol. Podľa Zouhara existujú iba tie ideálne výrazy, ktoré už niekto nejakým spôsobom použil, presnejšie: ideálny znak existuje za predpokladu, že niekto použil kópiu jeho *fyzického* predobrazu alebo *fyzickú* realizáciu príslušného protovýrazu ako jazykový znak. Pritom mu unikol nesporný fakt, že pri používaní väčšiny jazykových výrazov, najmä zložených, vôbec neskúmame, či ich už niekto použil, ani koľkokrát a za akých okolností to urobil. Nie náhodou Zouhar odmieta zložené ideálne výrazy, v každom prípade aspoň tie, ktoré ešte nikto nevyslovil, nenapísal, nepomyslel ani inak nepoužil ako jazykové znaky. Všimnime si, prečo sa domnieva, že „hovoriť o zložených ideálnych znakoch nie je potrebné“ ([2], 321).

4. Zložené ideálne znaky

Formačné pravidlá, ktoré určujú množinu zložených jazykových výrazov, majú podľa Zouhara dvojakú podobu: buď taxatívne „vymenúvajú“ jednotlivé zložené výrazy a „preto [sú] nekonečne veľké“ alebo „riadia vytváranie zložených (ideálnych) znakov“. Na príklade jedného jednoduchého jazyka výrokovkej logiky ukážem, prečo nemožno s týmto chápaním pravidiel súhlasiť. Správne utvorené výrazy tohto jazyka (ďalej len J) sa skladajú z týchto symbolov: $p, \neg, \wedge, \vee, \rightarrow$. Množinu všetkých správne utvorených výrazov (formúl) jazyka J môžeme v jeho metajazyku vymedziť takto:

1. Každý výraz tvaru $p \neg \dots$ zložený z písmena p , za ktorým nasleduje n výskytov symbolu \neg ($n \geq 1$), je formula jazyka J .
2. Ak A, B sú formuly jazyka J , aj výrazy tvaru $\neg A, (A \wedge B)$ sú formuly jazyka J .
3. Podmienkami 1 a 2 sú určené všetky formuly jazyka J .

V bode 1 sú vymedzené všetky jednoduché výrazy jazyka J . Je ich nekonečne veľa, ale každý z nich je konečný. Pokladajú sa za jednoduché, lebo žiadna pravá časť týchto výrazov nie je formula (výraz $p \neg \dots$ sa nepokladá za zložený z formuly p či $p \neg$

a dvoch či jedného výskytu symbolu \wedge , ale za jeden nedeliteľný jednoduchý výraz). V bode 2 sa vymedzujú zložené formuly jazyka J a v bode 3 sa konštatuje, že okrem formúl tvaru p , $\sim A$, $(A \wedge B)$ sa v jazyku J nevyskytujú nijaké iné správne utvorené výrazy. Ľahko možno dokázať, že množina ideálnych formúl jazyka J je nekonečná (o počte ich fyzických realizácií uskutočnených ľuďmi môžeme povedať nanajvyš to, že vždy ich bude iba konečne veľa). Pritom ani jedno z pravidiel 1, 2 nemá taxatívnu podobu, nie je „nekonečne veľké“ a všetky tri body možno považovať za definíciu hotovej nekonečnej množiny výrazov. Nemôžem preto súhlasiť so Zouharovým názorom na *dvojakú možnú* podobu formačných pravidiel určujúcich stavbu zložených výrazov, o ktorej som sa zmienil na začiatku tejto časti. Umiernený platonista vôbec nie je nútený interpretovať bod 2 ako návod na konštruovanie zložených ideálnych výrazov, hoci nič mu nebráni uplatniť ho pri zostrojovaní zložených *fyzických* formúl a pri rozhodovaní o tom, či daná postupnosť symbolov jazyka J je správne utvorený výraz. Zouhar vychádza z intuície, že ak ideálne výrazy „možno ... nejako tvoriť“ ([2], 318), tak iba jednotlivé, jeden za druhým, nie en bloc, napr. pomocou definície, ktorá vymedzuje celú nekonečnú množinu výrazov. Umiernený platonista vôbec nemusí s touto intuíciou súhlasiť.

Na otázku, ako by mohli vzniknúť zložené ideálne znaky, Zouhar odpovedá, že buď ich „môžeme tvoriť z jednoduchých ideálnych znakov alebo ich môžeme vytvárať analogicky ako jednoduché znaky. V prvom prípade musíme mať nejaký prístup do ideálnej sféry a musíme vedieť priamo manipulovať s ideálnymi objektmi. V druhom prípade by sme mali zaviesť nejaký zložený fyzický znak, vďaka čomu by mal vzniknúť príslušný zložený ideálny znak“ ([2], 320). *Možnosťou* prístupu do ideálnej sféry ani možnosťou priamej manipulácie s ideálnymi objektmi sa Zouhar nezaobera, preto budem predpokladať, že prvý spôsob vytvárania zložených ideálnych výrazov nepokladá za uskutočniteľný. Druhý spôsob ich vytvárania pripomína postup, ktorý sa uplatňuje pri zavádzaní jednoduchých ideálnych znakov: najprv treba skonštruovať zložený fyzický predobraz výrazu a potom konštatovať, že skonštruovaný objekt je výraz príslušného jazyka, „vďaka čomu by mal vzniknúť príslušný ideálny znak“. Inak povedané, ideálne znaky vznikajú až po skonštruovaní ich fyzických predobrazov zavedených podobne ako výraz „električky“ vo vete (*). Z toho vyplýva, že je ich nanajvyš toľko ako vytvorených fyzických výrazov. V poznámke 9 na s. 320 Zouhar spomína aj tretiu možnosť vytvárania zložených ideálnych znakov: „kombináciou jednoduchých fyzických znakov, ktoré sú realizáciami príslušných jednoduchých ideálnych znakov, vytvárame (nezavádzame!) zložené fyzické znaky, čomu by na úrovni ideálnych znakov malo zodpovedať vytvorenie zloženého ideálneho znaku“. Hneď zatým dodáva, že túto možnosť „by Cmorej nemohol pripustiť, lebo v takom prípade by nemohli existovať zložené ideálne znaky, ktoré nikto nikdy nerealizoval“. Žiaľ, Zouhar pozabudol na najdôležitejší spôsob zavádzania ideálnych výrazov, pri ktorom sa výrazy zavádzajú en bloc pomocou schém, z ktorých každá zastupuje nekonečne mnoho výrazov určitej štruktúry (pri výstavbe formalizovaných jazykov schémy sú súčasťou metajazykových formačných pravidiel).

Druhý spôsob vytvárania ideálnych znakov nepokladám za najšťastnejší. Po prvé, nikdy nebudeme presne vedieť, ktoré ideálne znaky už jestvujú. Niet totiž inštitúcie, ktorá by sledovala, resp. mohla sledovať utváranie zložených fyzických výrazov. Po druhé, podľa akých kritérií budeme posudzovať, či nové fyzické znaky sú správne utvorené, keď nemáme k dispozícii ich ideálnu predlohu? Po tretie, ak ideálnych znakov je vždy nanajvýš toľko, ako ich fyzických predobrazov, aký zmysel má postulovať ich existenciu? Nevystačili by sme v tomto prípade s fyzickými znakmi? Zouhara tieto otázky neznepokojujú, pretože zložené ideálne výrazy považuje za zbytočné. K tretej možnosti tvorenia ideálnych znakov poznamenávam, že by som ju „nemohol pripustiť“, lebo odmietam Zouharov názor, podľa ktorého vznik a utváranie ideálnych výrazov závisí výlučne od konštrukcie *jednotlivých fyzických predobrazov* týchto výrazov. Zaujímavé ideálne entity, akými sú napríklad čísla alebo množiny, zavádzame spravidla pomocou rôznych schém a pravidiel (prípadne axióm alebo rôznych operácií na zavedených objektoch) určujúcich nekonečne veľa entít, ktoré si ešte nikto nepomyslel, ani nikdy nepomyslí a teda ani nepomenuje, hoci možno dokázať, že existujú. Napríklad je známe, že existuje nekonečne mnoho prvočísel, ale vždy budeme poznať iba ich nepatrný konečný zlomok. Zouharov prístup k zavádzaniu ideálnych objektov by v takých disciplínach, ako je matematika alebo logika, viedol nielen k nevídanej devastácii ideálnych entít, ale v nejednom prípade aj k sporu. V logike by sme museli hodiť cez palubu takmer všetky metalogické skúmania a ich výsledky, napríklad tvrdenia a dôkazy týkajúce sa formálnych teórií a ich konzistentnosti, korektnosti, rozhodnuteľnosti či úplnosti. Keby sme Zouharov prístup aplikovali na čísla, museli by sme konštatovať, že počet týchto entít sa mení v závislosti od toho, či si ich niekto už pomyslel, a že vždy ich bude iba konečne veľa.

Názor, že ideálne výrazy sa môžu zavádzať iba jednotlivo, nie en bloc, nie je jedinou príčinou Zouharovho odmietania zložených ideálnych výrazov. Bráni mu v tom aj istá zvláštnosť ideálnej ríše obsahujúcej nielen všetky jednoduché, ale aj zložené výrazy, teda aj nekonečne mnoho tých, ktorým chýbajú akékoľvek fyzické realizácie. Ide o skutočnosť, že v takej ideálnej „sfére [sa] každý jednoduchý (ale aj zložený) znak [musí] vyskytovať nekonečne veľakrát“ ([2], 321), inak povedané, musí mať nekonečne veľa výskytov. Myslím, že práve to je jedna z predností ideálnych znakov, ktorá fyzickým výrazom chýba, pretože tie sa vyskytujú iba na jednom priestoročasovo určenom mieste, hoci niektoré z nich môžu svoje umiestnenie zmeniť (napríklad premiestnením knihy sa zmení aj umiestnenie znakov v nej vytlačených). Fakt, že ideálny znak, či už jednoduchý alebo zložený, sa môže vyskytovať „v nekonečnom množstve rozmanitých kombinácií“ ([2], 321), viedol Zouhara k odvodeniu dôsledkov, s ktorými nemožno súhlasiť.

„Po prvé, rôzne výrazy, v ktorých sa na prvý pohľad vyskytuje slovo ‚električka‘, v skutočnosti nemajú nič spoločné“ ([2], 321), pretože toto slovo vyskytujúce sa napr. v ideálnej vete „Električky prepravujú ľudí“ je rôzne od ideálneho slova toho istého tvaru, ktoré sa nachádza v ideálnom výroku „Električky stoja“. Podľa môjho názoru v týchto vetách sa vyskytuje *jeden a ten istý* ideálny výraz „Električky“, ktorý sa môže –

na rozdiel od fyzických výrazov – vyskytovať v nekonečnom počte rôznych výrazov. Zouhar si tu mylí fyzické výrazy s ideálnymi. „Po druhé, sféra ideálnych znakov obsahuje nekonečne veľa (graficky/foneticky) podobných, ale netotožných ideálnych znakov, čo nijako nesvedčí o teoretickej striedmosti” ([2], 321). Myslím, že táto nestriednosť je dôsledkom Zouharovho neadekvátneho chápania ideálnych výrazov ovplyvneného používaním ich fyzických realizácií. „Po tretie, identita zloženého ideálneho znaku je v takom prípade daná už jeho prvkami, nie aj usporiadaním” ([2], 321). To neplatí ani podľa Zouharovho chápania ideálnych výrazov, pretože zo zoznamu „prvkov” znaku ešte nevyplýva jeho stavba. Napríklad zo slov „2”, „<” a „3” možno zostaviť nielen vetu „2<3” ale aj výrok „3<2”. Je, pravda, otázne, či Zouhar s tým bude môcť súhlasiť, lebo v ideálnych výrazoch „2”, „2<3”, „3<2” sa podľa neho nevyskytuje jedna, ale tri rôzne ideálne dvojky. Zouhar nemôže totiž povedať, že ideálny výraz „2” sa vyskytuje vo výrazoch „2<3”, „3<2”, pretože v každom z nich sa vyskytuje iná ideálna dvojka (a rôzna od nich je aj dvojka „2”). Nech je tak či onak, aj tento bod je dôsledkom Zouharovho ponímania ideálnych znakov, ktoré nepokladám za správne.

V závere svojho článku Zouhar vysvetľuje, prečo si myslí, že „hovoríť o zložených ideálnych znakoch nie je potrebné” ([2], 321). Najprv konštatuje, že tvrdenie „Zložené ideálne znaky existujú” nie je ekvivalentné tvrdeniu „Existujú jednoduché ideálne znaky a formačné pravidlá”, s čím nemôžem nesúhlasiť. Domnieva sa tiež, že do mojej charakteristiky jazyka „zapadá” práve „toto druhé tvrdenie”, lebo „keby [sme] akceptovali prvé tvrdenie, formačné pravidlá by boli zbytočným luxusom a pri vymedzovaní jazyka by sme sa o ne vôbec nemuseli opierať” ([2], 321). Žiaľ, druhé tvrdenie „nezapadá” do mojej charakteristiky jazyka, lebo prinajmenej nepriamo popiera existenciu zložených ideálnych výrazov, bez ktorých sa podľa mňa nemožno zaobiť. Stačí si položiť otázku „Koľko *jednoduchých* výrokov sa vyskytuje vo vete „Ak 2<3, tak 2<3’?”. Ak výrokom budeme rozumieť fyzický výrok, tak odpoveď bude samozrejme „z dvoch”. Zaujímavejšia je však odpoveď, že v tejto vete sú dva výskyty toho istého výroku, ktorú si Zouhar nebude môcť dovoliť, pretože pod výrokom sa v tomto prípade rozumie ideálny vzor výroku. Pravda, treba pritom pamätať na to, že pod výskytom ideálneho výrazu v vo fyzickom výroku V rozumíme výskyt fyzických realizácií výrazu v vo výroku V . V podobnej situácii sa Zouhar ocitne pri hľadaní odpovede na otázku položenú v nasledujúcom príklade. Predstavme si, že niekto dve hodiny do omrzenia opakuje text obsahujúci tri viacslovné vety. Na otázku, koľko viet opakoval, existuje len jedna rozumná odpoveď: tri. Zo Zouharovho stanoviska táto odpoveď nebude správna, resp. nebude mať nijaký zmysel, lebo výraz „tri vety” tu znamená „tri ideálne vzory viet”. A do tretice ešte jeden problém: Koľko trojslovných viet možno zostaviť zo slov slovenského jazyka? To je otázka, na ktorú Zouhar nebude môcť dať nijakú odpoveď, lebo fyzické trojslovné vety sa nedajú spoľahlivo zrátať (nehovoriac o tom, že ich počet je vonkoncom nezaujímavý) a ich ideálne vzory nemá vo svojej koncepcii k dispozícii.

Na záver musím odmietnuť aj Zouharov názor, že v prípade akceptovania existencie zložených ideálnych znakov „formačné pravidlá by boli zbytočným luxusom a pri

vymedzovaní jazyka by sme sa o ne vôbec nemuseli opierať” ([2], 321). Formačné pravidlá predsa tvoria definíciu určitého jazyka a teda i všetkých jeho správne utvorených výrazov a *nepriamo* poskytujú aj návod na konštrukciu jednoduchých a zložených fyzických výrazov ako aj kritéria na rozhodovanie o správnosti zostavených reťazcov fyzických výrazov.

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P. (2001): *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Iris, Bratislava.
- [2] ZOUHAR, M. (2001). Poznámky o jazyku a ideálnych znakoch. *Organon F VIII*, č. 3, 314-322.
- [3] ZOUHAR, M. (2001): O nekonečne dlhých výrazoch (dodatok). *Organon F VIII*, č. 4, 443.